

Archeologienota

Mechelen – Gentsesteenweg

Jef Kennis

Bornem
2023

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bv
Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Jef Kennis

All-Archeo bv
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2023/12.807/40

© All-Archeo bv

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	6
2.3	Onderzoeksopdracht	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken	8
2.3.3	Werkwijze	11
2.4	Assessmentrapport	11
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied	11
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	17
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	26
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese	29
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	30
3	Samenvatting	32
4	Bibliografie	33
4.1	Publicaties	33
4.2	Websites	33
5	Bijlagen	34
5.1	Archeologische periodes	34

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2022E284

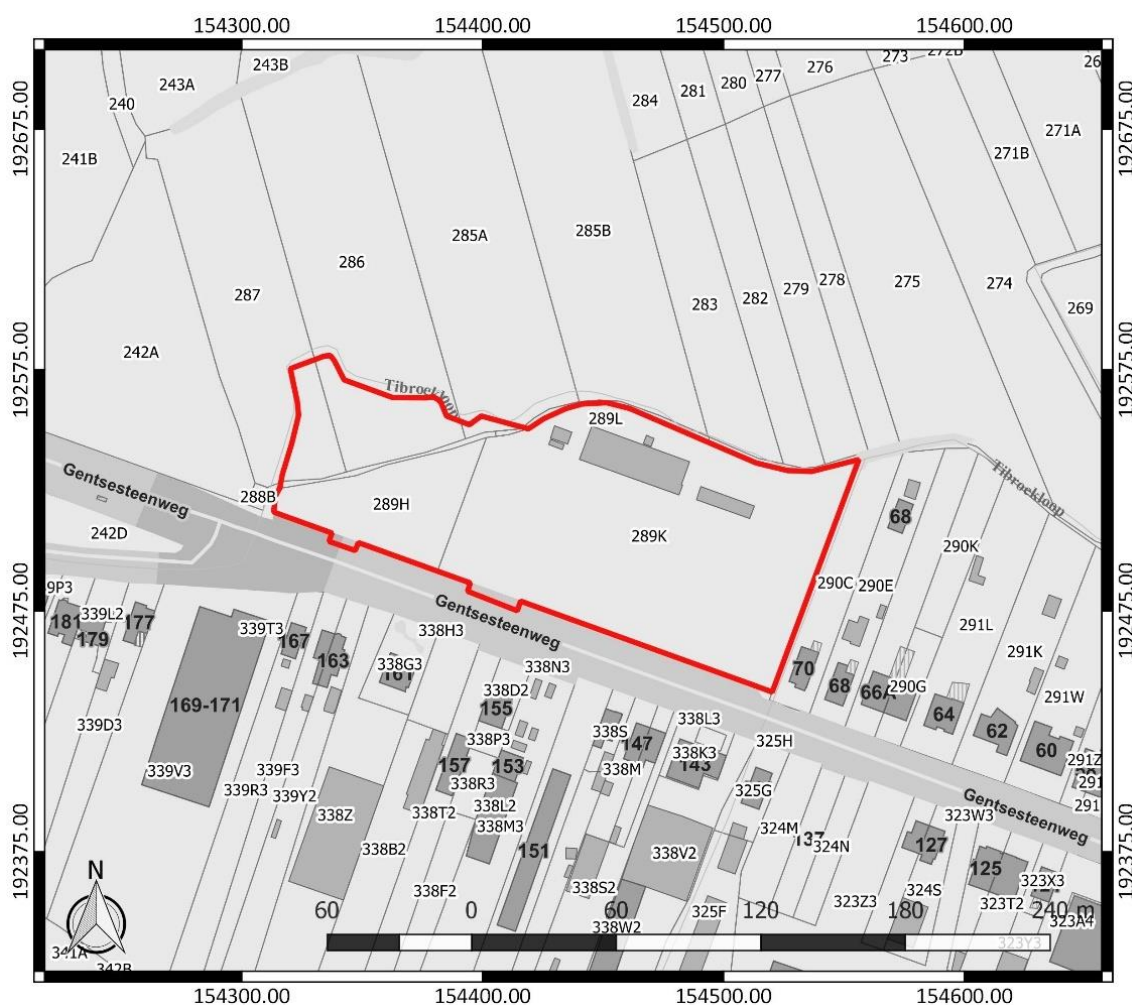
Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Mechelen, Mechelen, Gentsesteenvweg 60-66, Diebroekloop

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 151371.15, 184703.07
- 151486.09, 184807.55

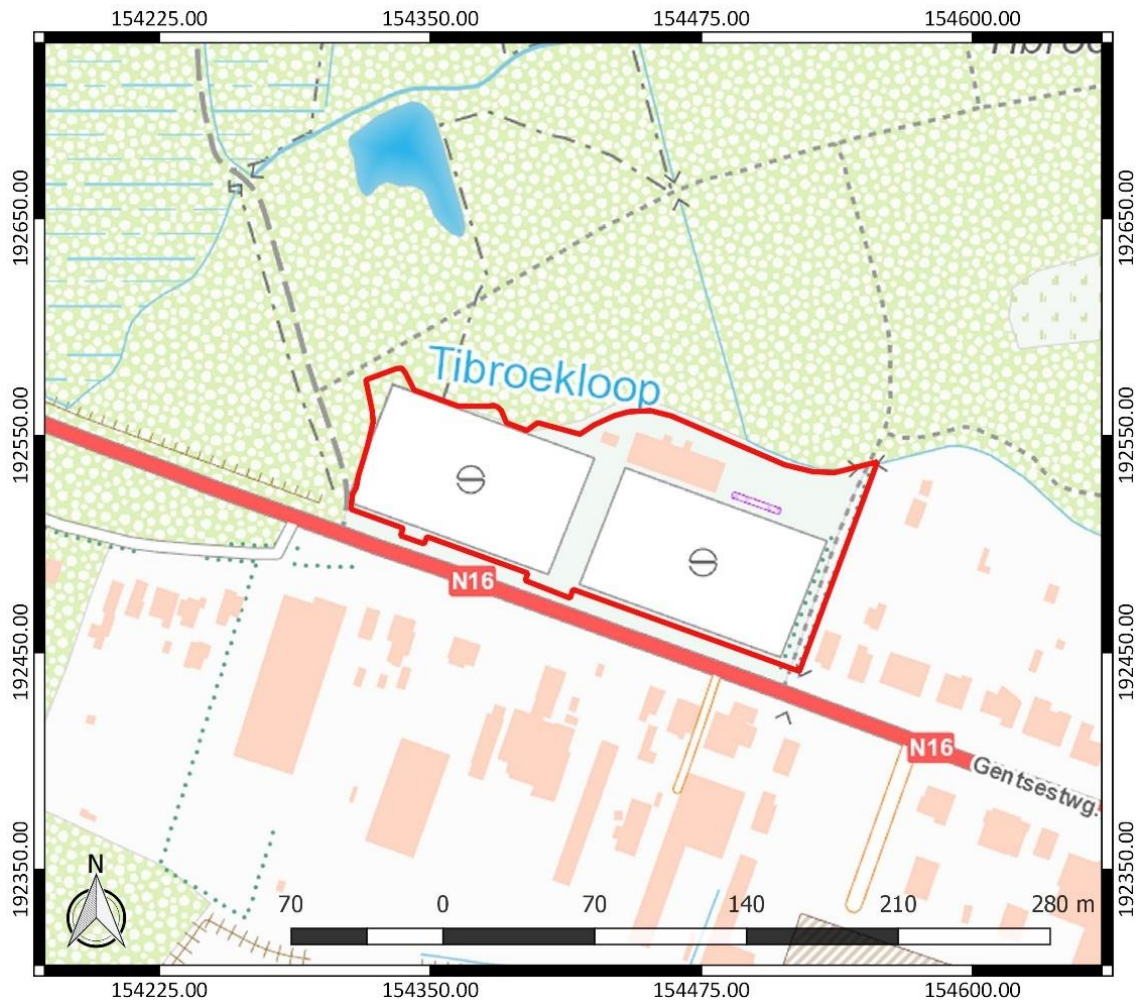
Kadastraal plan:

Kadastrale percelen: Mechelen, Afdeling 4, sectie G, nummers 285a (partim), 286 (partim), 287 (partim), 289h, 289k en openbaar domein

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 17830 m²

Topografische kaart:

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 01/06/2022 – 27/02/2023

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, steentijd, metaaltijden, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, akkerland, grasland

Verstoorde zones: er zijn geen gekende verstoorde zones.

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

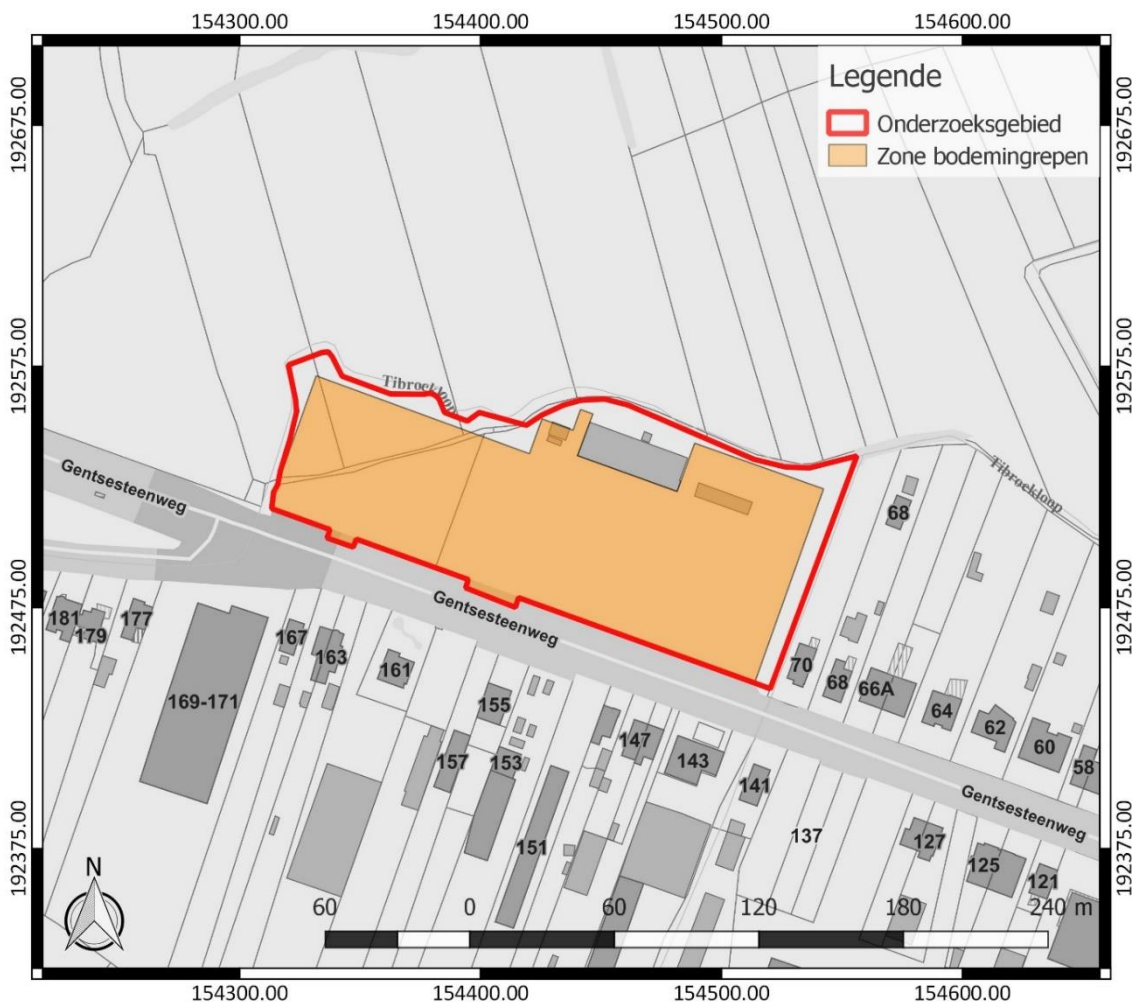
2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: Binnen een deel van het onderzoek worden er geen werken gepland. Zo blijft de kantine behouden en is er langs de randen van het onderzoeksgebied extensief beheerd gras voorzien. De zone waar bodemingrepen worden gepland, heeft een oppervlakte van ca. 14670 m².

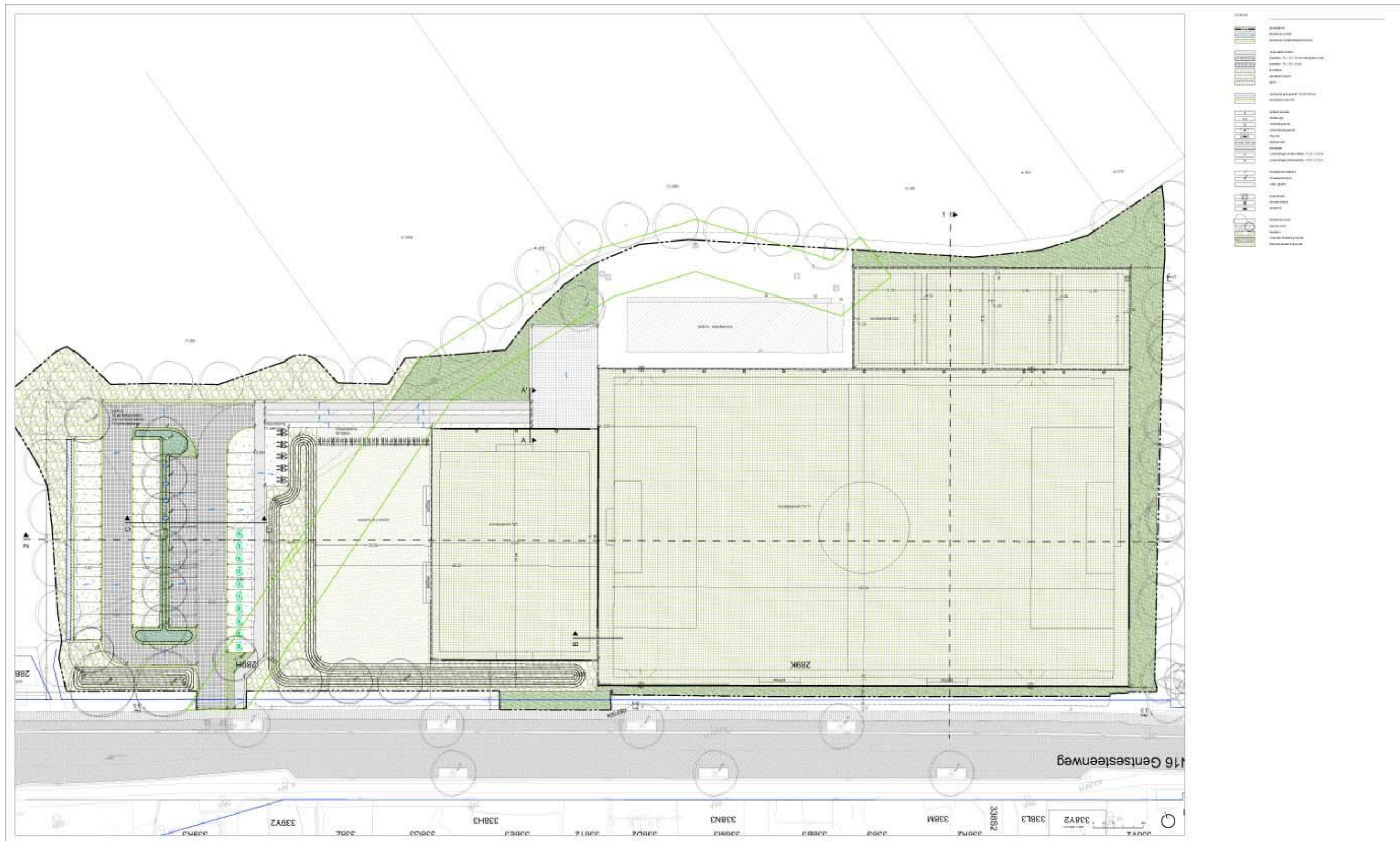
Figuur 3: Kaart van zone met geplande bodemingrepen, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

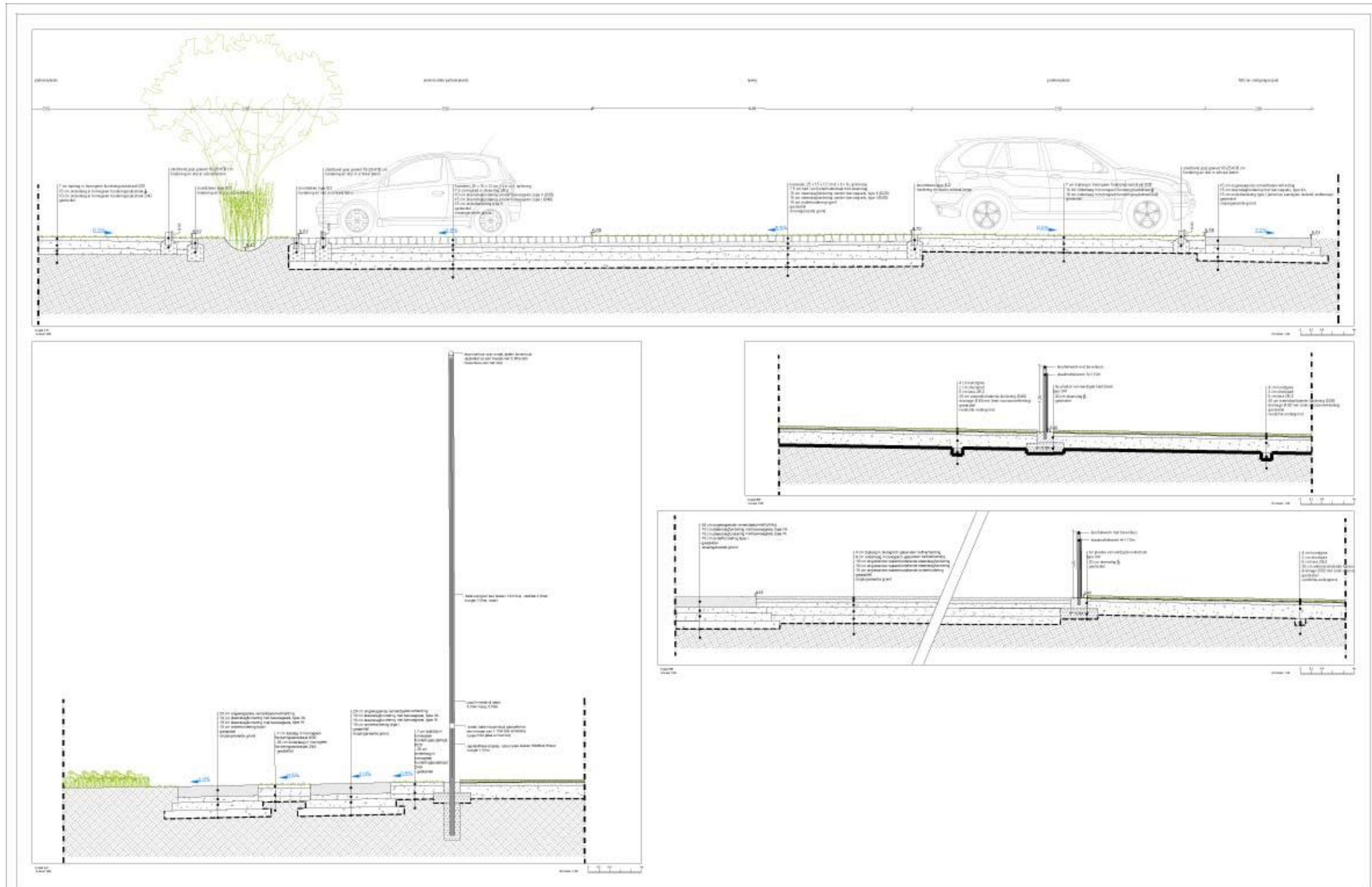
2.3.2 Beschrijving geplande werken

Op het terrein wordt nieuwe infrastructuur voor voetbalclub SK Heffen voorzien (Figuur 4). Momenteel zijn er twee voetbalvelden. Het meest oostelijke wordt vervangen door een kunstgrasveld van ongeveer dezelfde grootte (11x11 voetbal). Ten noorden van dit veld worden vier kleine speelveldjes in kunstgras voorzien voor 2x2 voetbal. Ten westen van deze veldjes en eveneens ten noorden van het grote kunstgrasveld blijft de kantine met kleedkamers behouden. Ter hoogte van het huidige westelijke voetbalveld is een klein kunstgrasveld ingepland voor 5x5 voetbal met ten westen daarvan een natuurlijk grasveld dat zal dienen als opwarmzone voor de spelers. De opbouw van de sportvelden kent een verstoringsdiepte van ca. 42 cm.

In het westen van het onderzoeksgebied worden er 45 parkeerplaatsen, 4 av parkeerplaatsen, 10 oplaadplaatsen en wegenis voorzien. De aanleg van een rijweg en betonverharding kent een verstoringsdiepte van ca. 60 cm. Voor de aanleg van de parkeerplaatsen is dat 47 tot 50 cm. Ten westen van en tussen de rijen parkeerplaatsen worden wadi's of grachten aangelegd. Ten noordoosten van het wagenpark zijn fietsenstallingen ingepland voor 50 fietsen en 10 bakfietsen. Verder wordt van de parking naar de kantine een pad voorzien in grind en beton.

De overige ruimtes worden onder meer ingenomen door extensief beheerde grasvelden, lichtmasten, bestaande en nieuwe bomen.

Figuur 5: Snedes ontworpen toestand

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de kadasterkaart van Battel van C. Everaert uit 1740, de Villaretkaart (1745-1748), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Atlas cadastrale parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) worden vijf momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied ligt in de wijk Battel, op enige afstand ten westnoordwesten van de historische binnenstad van Mechelen en op kortere afstand ten zuidoosten van deelgemeente Heffen. Het terrein bevindt zich ten noorden van de Gentsesteenweg (Figuur 1). Op zo'n 400 m ten oosten en ten noordoosten bevinden zich respectievelijk de Baroniestraat en de Thiebroekvaart. Volgens het gewestplan is het terrein hoofdzakelijk in recreatiegebied gelegen. In het uiterste noordwesten bevindt het terrein zich in bosgebied.

Hydrografisch behoort het tot het Dijlebekken. Ten westen, ten noorden, ten oosten en ten zuidoosten is het onderzoeksgebied omgeven door de Tibroekloop, een zijloop van de Stanne-Beek die zelf meer westelijk gelegen is (Figuur 8). De Stanne-Beek is een zijbeek van de Zenne die ca. 700 m ten westen van het onderzoeksgebied stroomt. Het kanaal Leuven-Dijle loopt op ca. 350 ten oosten à noordoosten van het terrein, terwijl de Dijle zelf op ongeveer 1 km in dezelfde richting verwijderd is van het onderzoeksgebied.

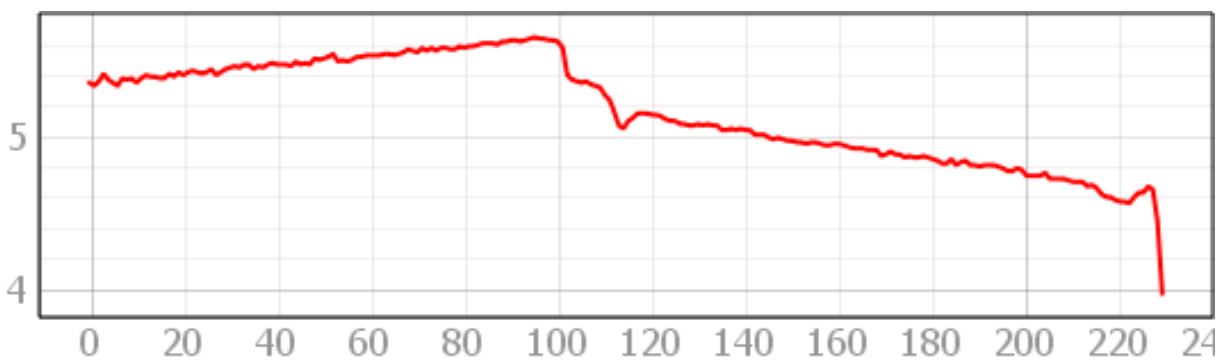
Figuur 6: Luchtfoto van 2021 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 7: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

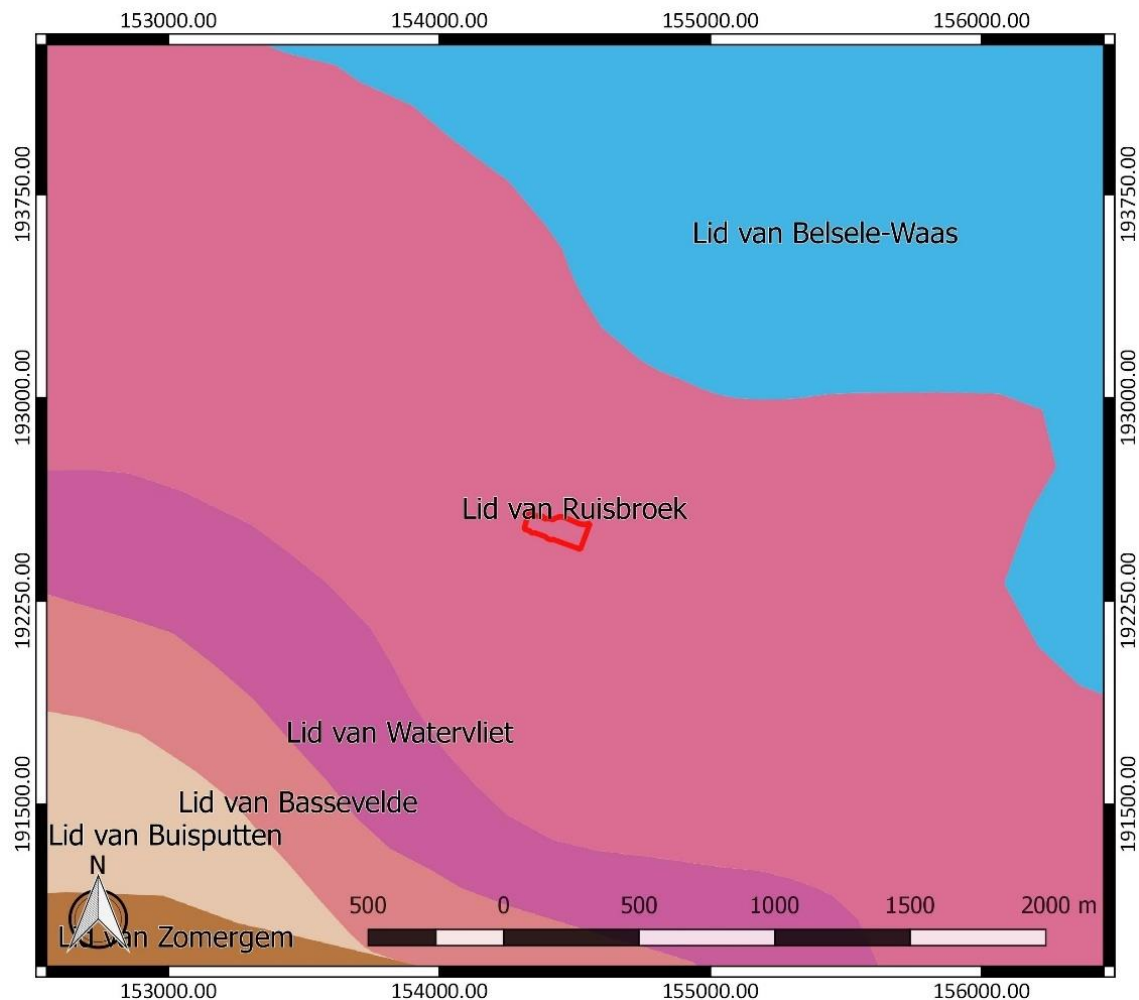
Figuur 8: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 9: Hoogteverloop van west naar oost over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Geomorfologisch wordt Mechelen gekenmerkt door een vlak reliëf met een groot aantal waterlopen. De alluviale vlakten van de Dender en de Dijle zijn te situeren rond een hoogte van 3 m. De ondergrond in de omgeving bestaat doorgaans uit pleistocene windafzettingen en behoort tot het zogenaamde Dekzandgebied, dat gekenmerkt wordt door homogene zandige afzettingen aan het oppervlak, gevolgd door fijne zanden waarin leemlagen aan de basis voorkomen. In dit gebied

bestaat de bodem uit zand, lemig zand en lichte zandleemgronden.³ Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de rand van de westelijke uitloper van een zandrug (Figuur 8), op de overgang naar de vallei van de Zenne en de Stanne-Beek. Het terrein kent een hoogte van 3,8 tot 5,8 m TAW (Figuur 9). Op het digitaal hoogtemodel (Figuur 7) is duidelijk te zien hoe het onderzoeksgebied is opgehoogd ten opzichte van de noordelijker gelegen gebieden. Binnen het terrein is nog op te merken dat het westelijke voetbalveld bijna 1 m hoger gelegen is dan het oostelijke. De voetbalvelden lopen duidelijk ook af naar het noorden en naar het zuiden (Figuur 7).

Figuur 10: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 10) bestaat uit het Lid van Ruisbroek (Formatie van Zelzate), dat gekenmerkt wordt door licht groengrijs tot grijsbruin zand. Dit zand is sterk fossielhoudend en bevat soms grote oesterschelpen.⁴

De quartairgeologische kaart (Figuur 11) geeft aan dat in het onderzoeksgebied fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) aanwezig zijn. Hierboven kunnen eolische afzettingen van het Weichseliaan en mogelijk van het Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Deze afzettingen zijn echter mogelijk afwezig. In het

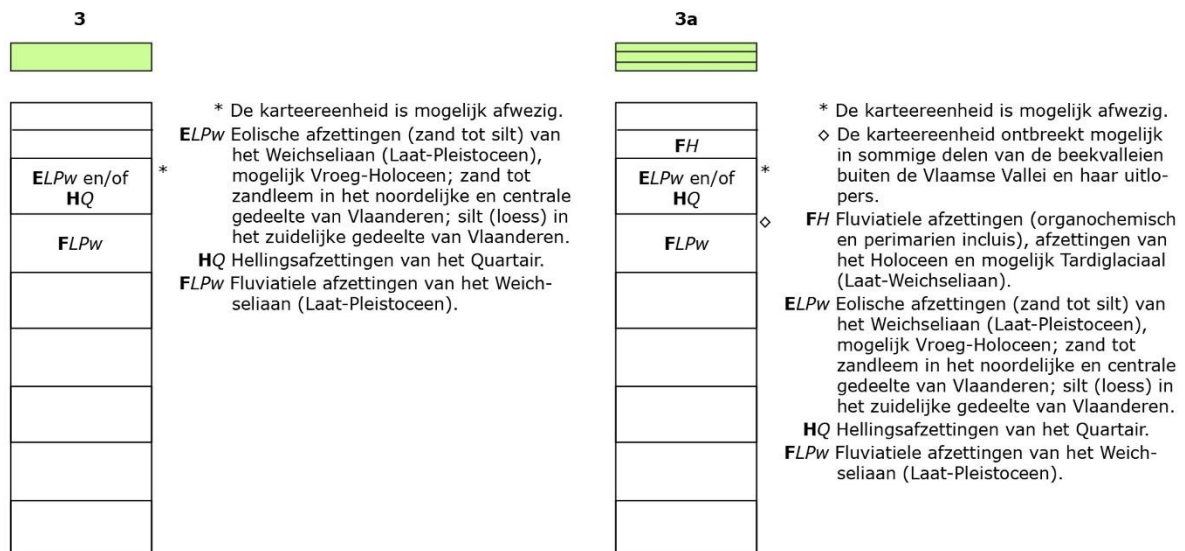
³ Bogemans 1996, 3-5

⁴ www.geopunt.be/kaart

(noord)westen van het terrein bevinden zich ook nog jongere fluviatiele afzettingen van het Holocene en mogelijk van het Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan) boven de vermelde sequentie.⁵

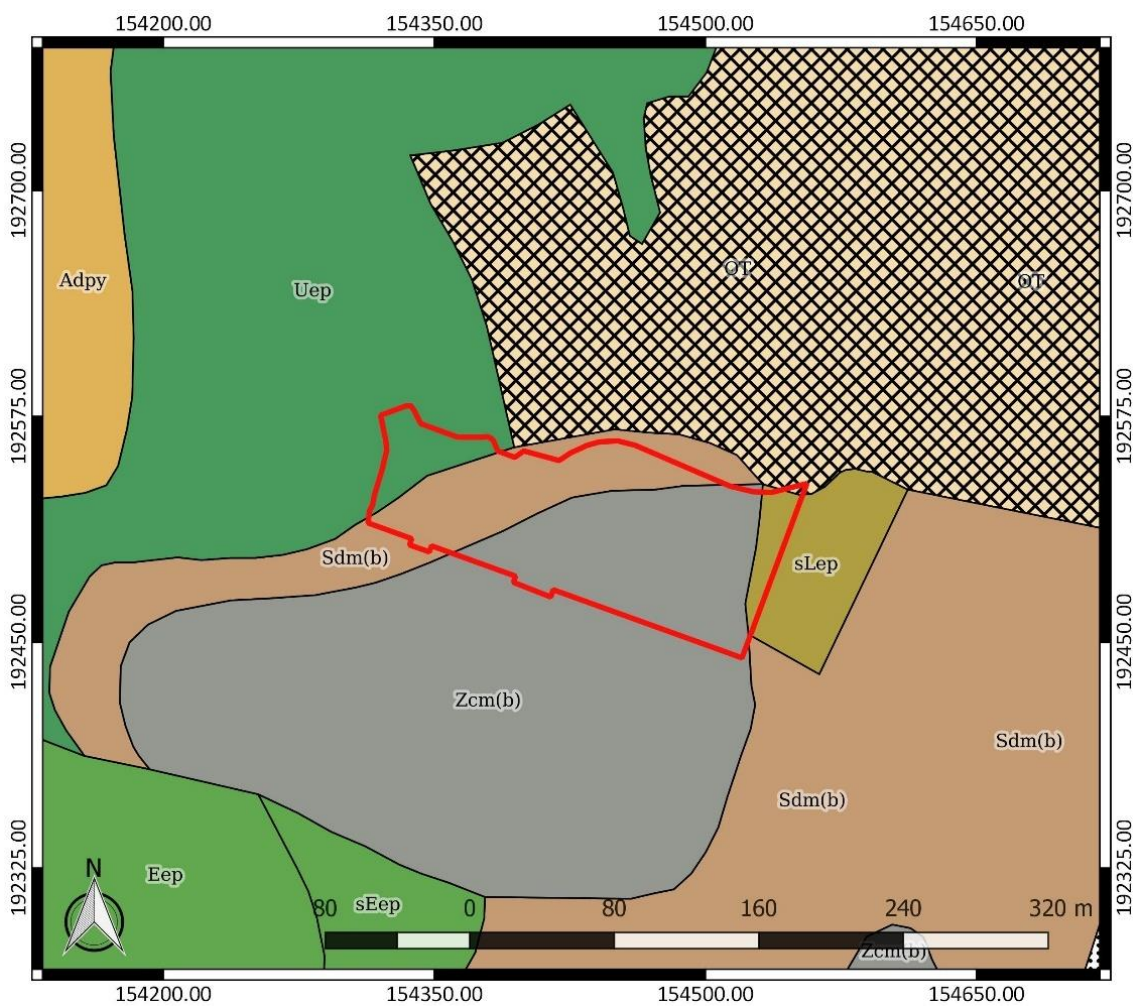
Figuur 11: Quartairegeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 12: Legende bij de quartairegeologische kaart (www.geopunt.be)

⁵ www.geopunt.be/kaart

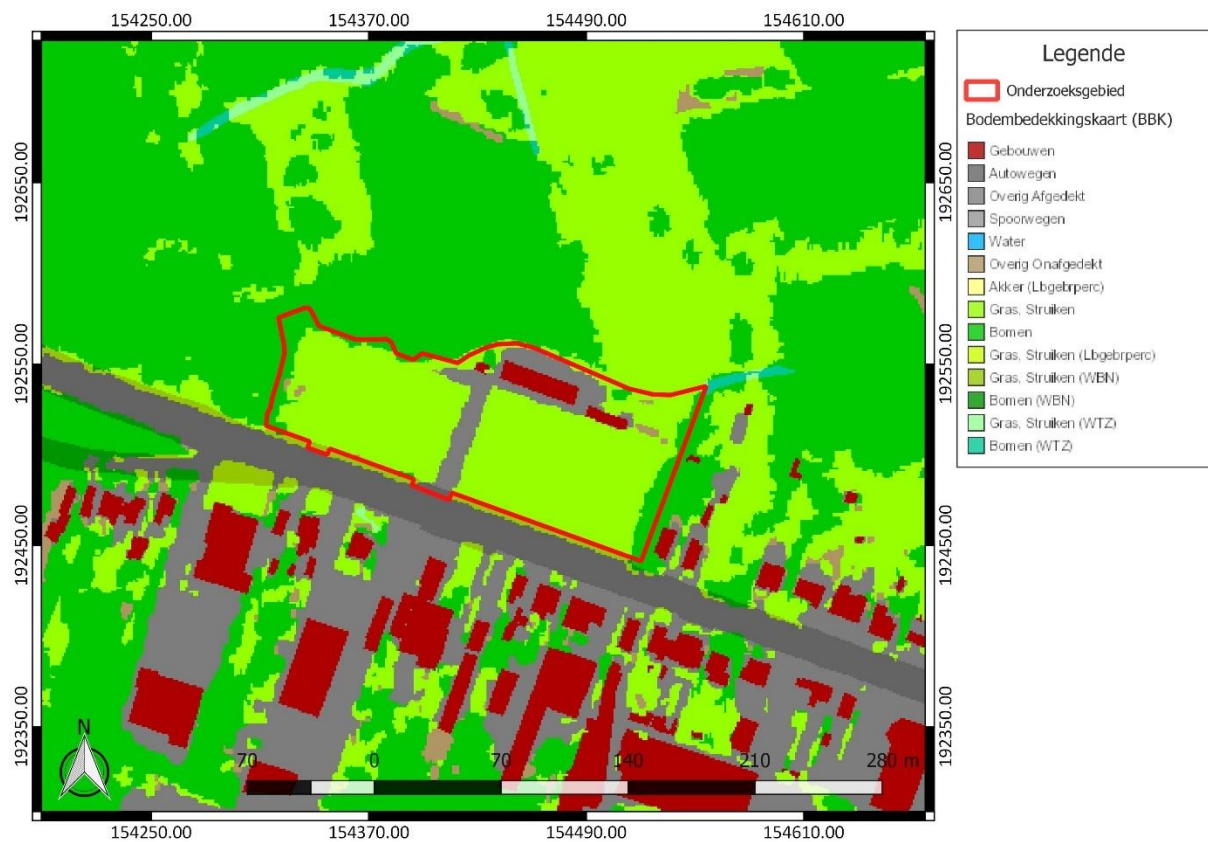
De bodemkaart (Figuur 13) geeft een sterk gleyige zware kleibodem zonder profiel (Uep) weer in het noordwesten van het terrein. Deze natte, alluviale grondwaterbodems hebben een grijze Ap horizont met roestverschijnselen en daaronder een gegleyifieerde Cg horizont. Verder oostelijk evolueert de bodem naar een matig natte lemig zandbodem met een dikke antropogene humus A horizont en een gevlekte textuur B horizont (Sdm(b)). Deze plaggenbodems hebben een antropogene A horizont die meer dan 60 cm dik is en waaronder zich een verbrokkelde Podzol B bevindt. Deze bodem kan ook in het uiterste zuidoosten van het terrein voorkomen. Centraal tot oostelijk op het terrein vinden we een matig droge zandbodem met dikke antropogene humus A horizont (Zcm(b)). Ook onder dit plaggendek vindt men vaak overblijfselen van een verbrokkelde Podzol B. In het noordoosten kan dan weer een natte zandleembodem zonder profiel (sLep) voorkomen. Bij deze hydromorfe, sterk gleyige grondwatergronden op zandleem zit het zand op minder dan 75 cm diep. De aanwezigheid van een dikke antropogene humus A horizont in het grote centrale deel van het onderzoeksgebied wijst mogelijk op een goed bewaard bodemarchief.

Figuur 13: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

In het noorden van het onderzoeksgebied zijn op de bodemgebruikkaart gebouwen te bemerken. Het gaat om de kantine, kleedkamers en tribune van SK Heffen. Er zijn ook verhardingen die deze gebouwen met de Gentsesteenweg verbinden. Voor het overige wordt het onderzoeksgebied volgens de kaart ingenomen door het gras van de huidige voetbalvelden. Langs de noordwestelijke en de zuidoostelijke rand van het terrein zijn er bomen te bemerken (Figuur 14). Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 6). De potentiële

bodemerosiekaart geeft geen informatie over de erosiegevoeligheid binnen het onderzoeksgebied en wordt daarom niet weergegeven.

Figuur 14: Bodemgebruikskaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied maakte in het verleden deel uit van het grondgebied van Mechelen dat zich extra muros of buiten de historische stadsmuren situeerde. Tot het einde van het ancien régime vormde Mechelen, samen met de omringende gehuchten en dorpen, een afzonderlijke heerlijkheid binnen het hertogdom Brabant. De naam "Mechelen" werd in 870 voor de eerste keer genoemd. In de 10de eeuw werd het domein Mechelen in leen genomen door de prins-bisschop van Luik. Vervolgens werden er heerlijke rechten verworven en ontstond de "heerlijkheid Mechelen", als onderdeel van het district Mechelen (Luiks bezit) binnen het Land van Mechelen (hertogelijk bezit). Het gebied was deels in handen van de Luikse heren en deels in het bezit van het adellijke geslacht van de Berthouts. De Berthouts waren leenmannen van de hertogen van Brabant. Na een periode waarin Mechelen tot het hertogdom Brabant behoorde, kwam de stad in 1356 in het bezit van Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, en werd zo deel van het Bourgondisch landencomplex.⁶

Vanaf de 13de eeuw was Mechelen een echte bloeiende stad.⁷ In de 14de, de 15de en de eerste helft van de 16de eeuw werden heel wat gebouwen opgetrokken, waaronder stadspaleizen. In het jaar 1507 werd Margareta van Oostenrijk landvoogdes der Nederlanden en ging Mechelen fungeren als politieke hoofdstad. Mechelen behield deze status tot in 1530. In de tweede helft van de 16de eeuw

⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Mechelen extra muros [online] <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/13496> (Geraadpleegd op 01-06-2022)

⁷ Troubleyn *et al.* 2007, 21

werd de stad geplaagd door opeenvolgende rampen in het kader van de godsdienstconflicten. Er kwam een einde aan een intense economische bedrijvigheid die ook in de periferie heerste. In deze periode werden vele landelijke en ambachtelijke nederzettingen, religieuze stichtingen en buitenverblijven, gelegen buiten de stadsomheining, platgebrand, gesloopt en verlaten. Mechelen groeide vanaf de tweede helft van de 16de eeuw uit tot een belangrijk geestelijk centrum. Kloosterlingen die voorheen buiten de stad woonden, zochten hun toevlucht binnen de stadsmuren. Mechelen bleef een kloosterstad tot verschillende kloosterorden werden ontbonden tijdens de Franse bezetting. Een aantal kloosterordes bleef vanaf dan definitief weg uit Mechelen. Andere kloosterordes kwamen (terug) en legden zich onder meer toe op onderwijs. Onder Napoleon begon de afbraak van de stadspoorten en vestingen, waardoor de verstedelijking van de periferie vanaf circa 1850 volop op gang kwam.⁸

Het onderzoeksgebied bevindt zich in de wijk Battel, één van de zes gehuchten met oude woonkernen rondom de binnenstad. Het is op ongeveer 500 m ten zuidoosten van de historische bewoningskern van Heffen gelegen en ongeveer 1,2 km ten zuidwesten van het gehucht Battel. Het gehucht Battel strekt zich uit vanaf het Zennegat aan de samenvloeiing van de Dijle en de Zenne in het noorden tot de Stuivenbergbaan en de Koolstraat in het zuiden en zuidoosten.⁹ Battel werd reeds bewoond in de prehistorie. Er zijn sporen aangetroffen die ongeveer 6000 jaar oud zijn. De plaatsnaam werd voor het eerst vermeld in de 12de eeuw. Als gehucht in de heerlijkheid Mechelen werd Battel bestuurd door de Mechelse stadsmagistraat, die twee gezworenen aanstelde. De gezworenen stonden in voor het toezicht op betaling van belastingen aan de stad en de vorst. Daarnaast was er ook een meier die Battel, Geerdegem, Auwegem, Hombeek, Leest en Heffen bestuurd.¹⁰

De inwoners van Battel leefden voornamelijk van de landbouw. Tijdens de late middeleeuwen werden er in Battel kleine hoeven gebouwd en ook versterkte hoeven opgetrokken in de hoogste gebieden in de waterrijke omgeving. In de 16de eeuw werden er ook enkele schansen opgetrokken in het gehucht, die deel uitmaakten van een vooruitgeschoven verdedigingsgordel rond de stad Mechelen. Later, meer bepaald in 1750-1753, werd het Kanaal Leuven-Dijle of de Leuvense vaart aangelegd, waardoor het gehucht doormidden werd gesneden. In 1455 werd voor het eerst een kapel vermeld in Battel: de Heilige Kruiskapel. Het gebedshuis was gekend omwille van de Heilige Kruisprocessie. Rond 1580 werd de kapel vernield door de calvinisten. In 1627 werd de Heilige Jozefkapel gebouwd ter vervanging van de verdwenen Heilige Kruiskapel. De Sint-Jozefskapel werd op het einde van de 18de eeuw afgebroken door de Fransen. Pas in 1862 werd er in Battel een nieuwe kerk gebouwd aan de brug over het kanaal. Vijf jaar later was de zelfstandige parochie Sint-Jozef een feit.¹¹

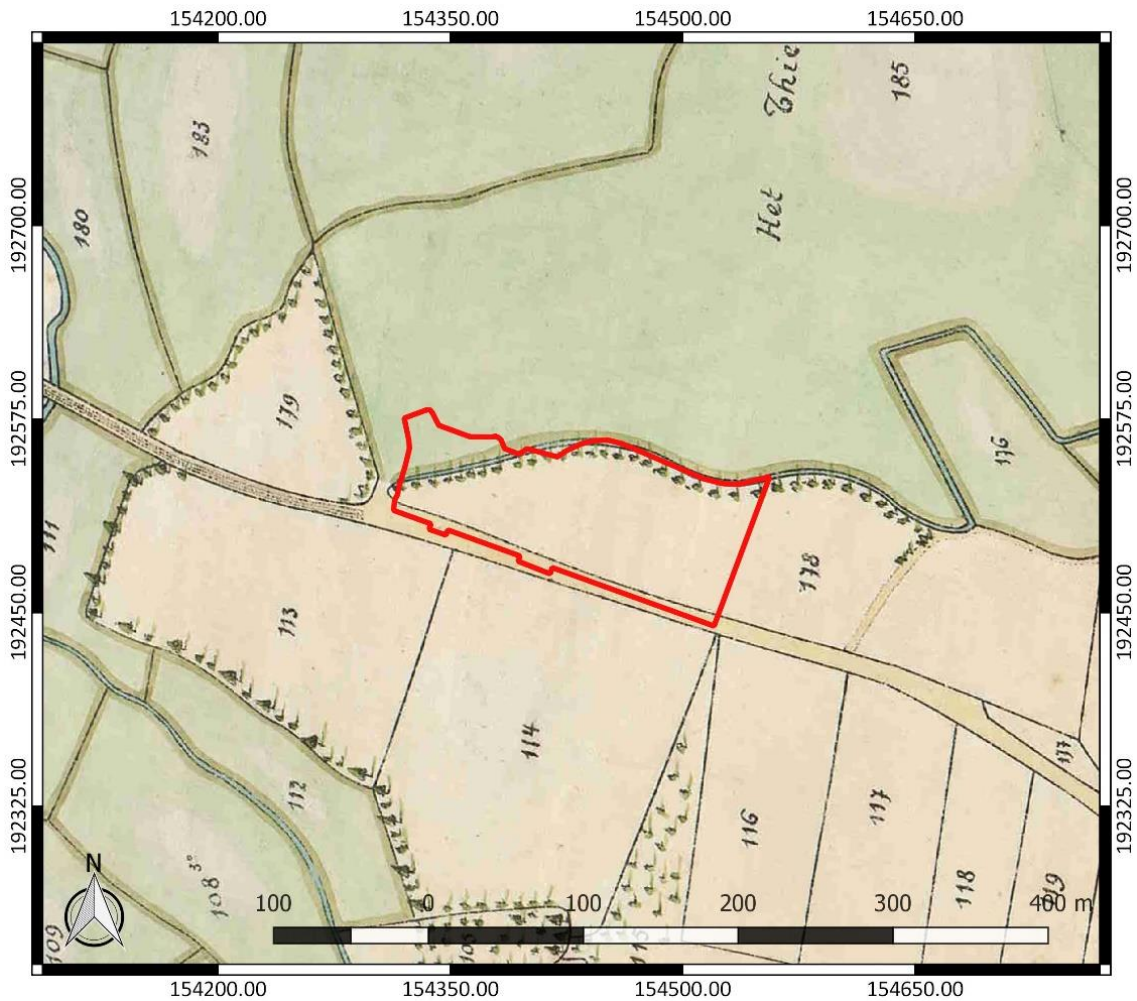
⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Mechelen binnenstad [online] <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/16245> (Geraadpleegd op 01-06-2022)

⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Mechelen extra muros [online] <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/13496> (Geraadpleegd op 01-06-2022)

¹⁰ Stadsarchief Mechelen 2021: Enkele historische weetjes over Battel [online] <https://stadsarchief.mechelen.be/enkele-historische-weetjes-over-battel> (Geraadpleegd op 01-06-2022)

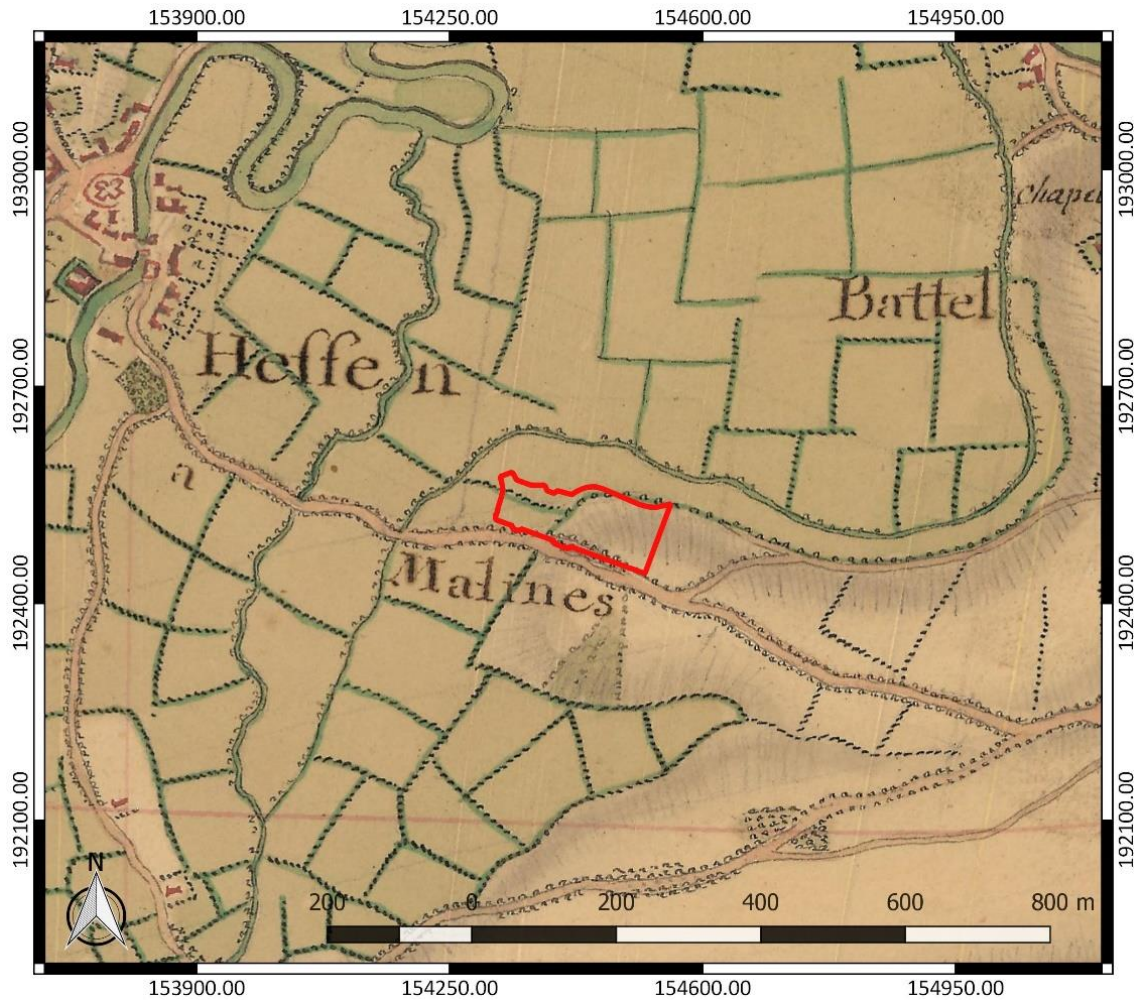
¹¹ Stadsarchief Mechelen 2021: Enkele historische weetjes over Battel [online] <https://stadsarchief.mechelen.be/enkele-historische-weetjes-over-battel> (Geraadpleegd op 01-06-2022)

Op een kadasterkaart van Battel van C. Everaert uit 1740 (Figuur 15) is te zien dat het onderzoeksgebied onbebouwd is. Ter hoogte van de noordelijke en de westelijke rand van het terrein zijn bomen weergegeven waarlangs een beek loopt. Het grootste deel van het terrein ten zuidoosten van de beek lijkt akkerland te zijn geweest, terwijl de noordwestelijke hoek van het onderzoeksgebied grasland lijkt. Ten zuiden is de huidige Gentsesteenweg te bemerken. Het bovenliggende gebied is reeds bekend als 'Het Thiebroeck' en bestond vermoedelijk uit nat grasland of moerasgebied.

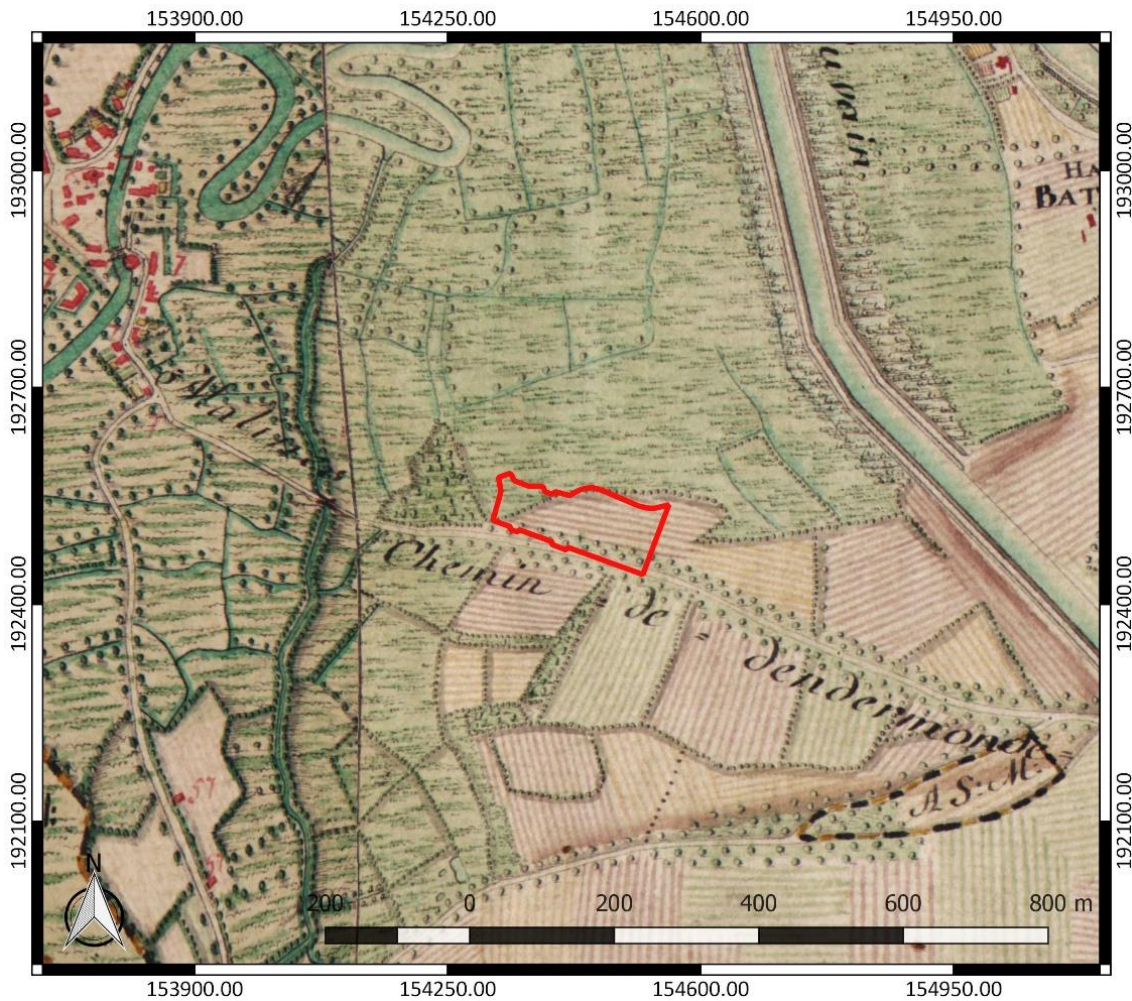
Figuur 15: Kadasterkaart van Battel uit 1740 (facsimile uit de 20ste eeuw) met aanduiding van het onderzoeksgebied (Collectie Stadsarchief Mechelen - www.regionalebeeldbank.be)

Hetzelfde beeld is weergegeven op de Villaretkaart, genoemd naar Jean Villaret, ingenieur-geograaf bij het Franse hof en één van de makers (1745-1748) (Figuur 16). Daar is op enige afstand ten noordwesten is de dorpskern van Heffen te zien. Het onderzoeksgebied is nog steeds onbebouwd en lijkt in gebruik te zijn als grasland in het westen en als akkerland in het oosten.

Figuur 16: Villaretkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

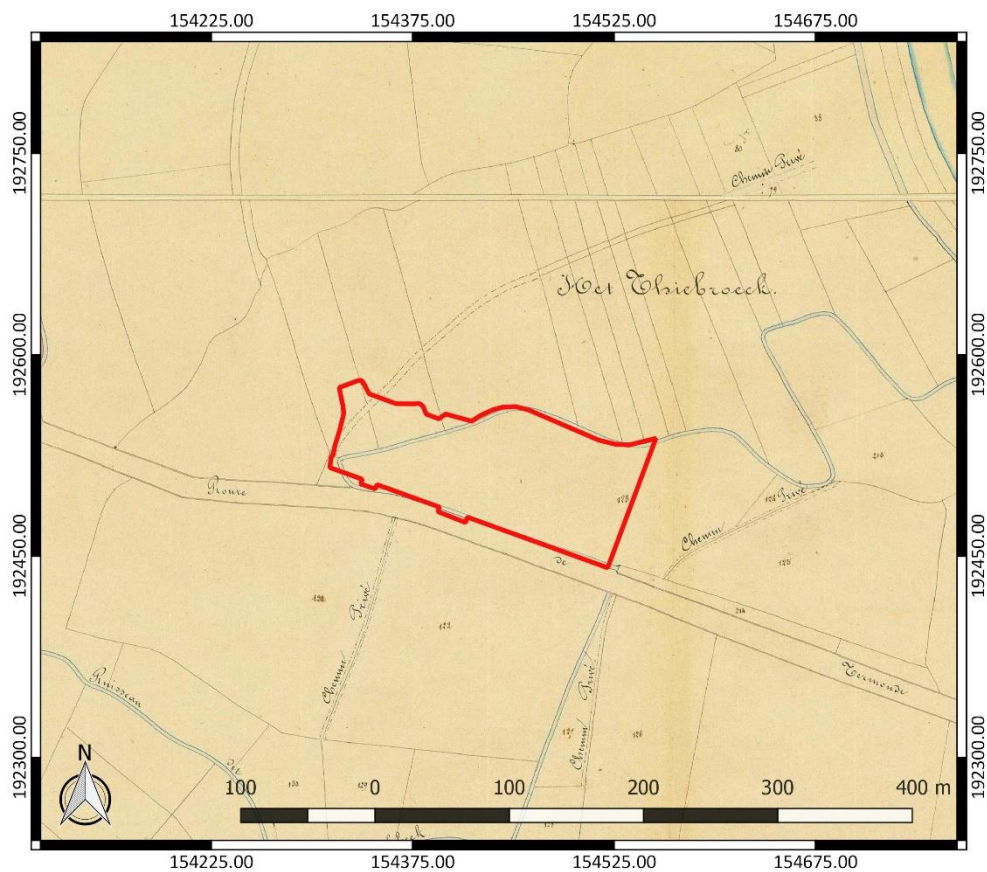
Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), lijkt de toestand onveranderd (Figuur 17). Het westen van het onderzoeksgebied is aangegeven als grasland, terwijl het oosten van het terrein als akkerland is aangeduid. De huidige Gentseseenweg ten zuiden staat dan nog bekend als de 'Chemin de Dendermonde'.

Figuur 17: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de Atlas der Buurtwegen (1841) is nog steeds geen bebouwing te zien binnen het onderzoeksgebied. Vermoedelijk was het grootste (oostelijke) deel van het terrein nog steeds in gebruik als akkerland. Voor het eerst zien we een naam voor de waterloop die doorheen het terrein loopt. Het staat gekend als de Schouwbroekbeek en is een zijstroom van de Steinebeek. (Figuur 18).

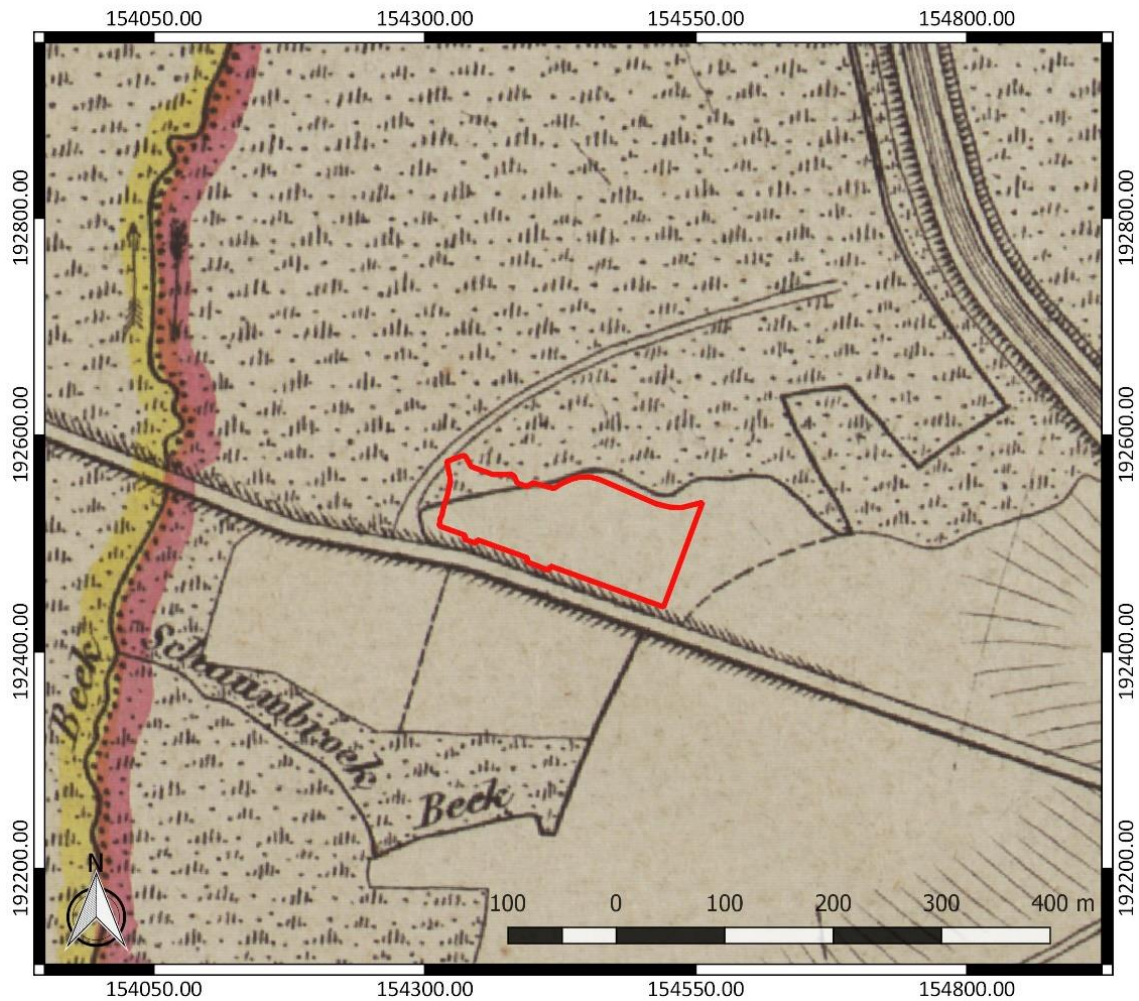
De Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-18) en de Vandermaelenkaart (1846-1854) geven nog steeds dezelfde situatie weer en tonen dat het noordwesten van het onderzoeksgebied nog steeds in gebruik is als grasland terwijl de rest van het terrein vermoedelijk dienst deed als akkerland (Figuur 20).

Figuur 18: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

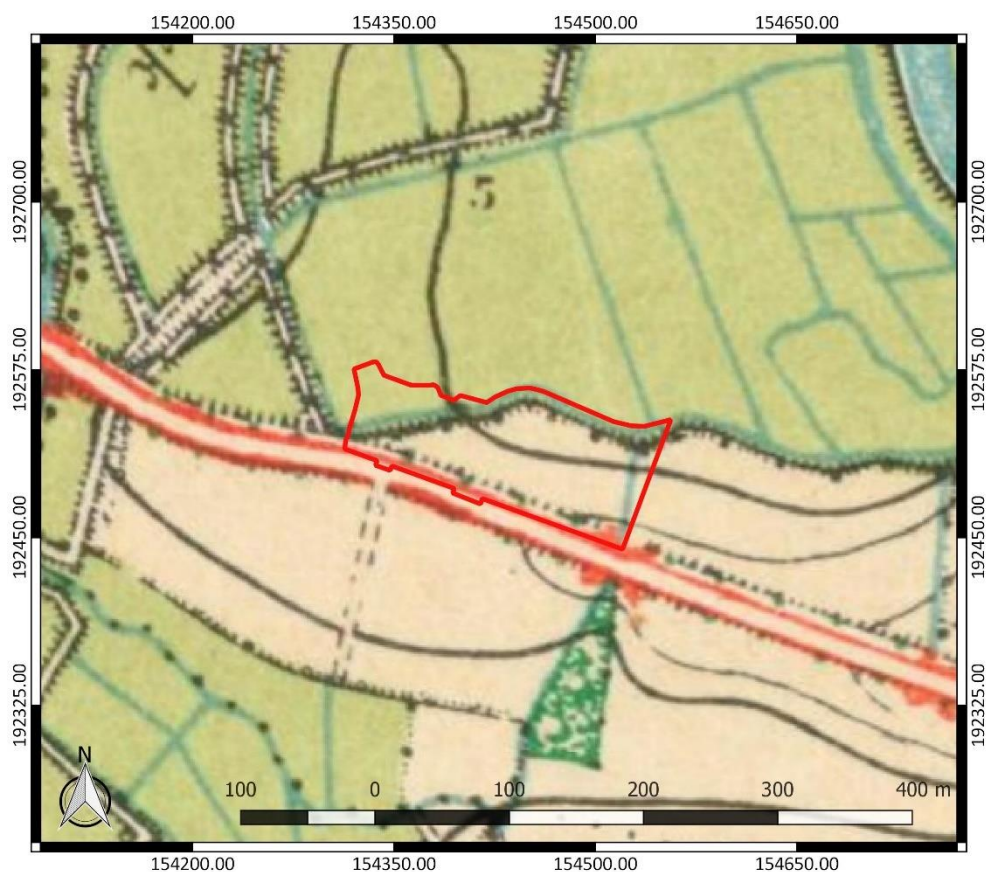

Figuur 19: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

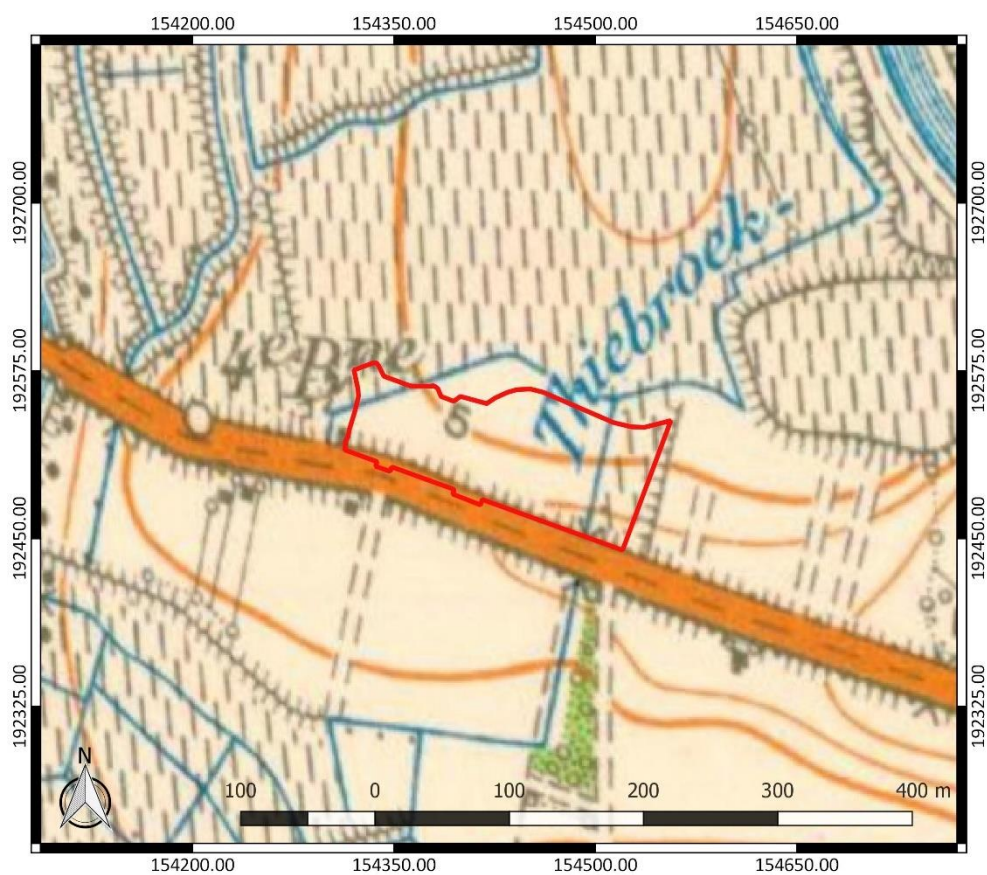

Figuur 20: Vandermaelenkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op topografische kaarten uit 1864 en 1930-1947 lijkt de situatie nog steeds grotendeels onveranderd (Figuur 21 en Figuur 22). Enkel de naam van de waterloop in en rond het onderzoeksgebied lijkt veranderd van de Schouwbroekbeek in de Thiebroekbeek. Er loopt nu ook een aftakking van de beek langs de oostelijke zijde van het terrein die voordien ontbrak. Verder zien we dat de hoogtelijn van 5 m TAW over het onderzoeksgebied loopt, wat overeen komt met de huidige situatie.

Figuur 21: Topografische kaart uit 1864 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 22: Topografische kaart uit 1930-1947 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 23: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

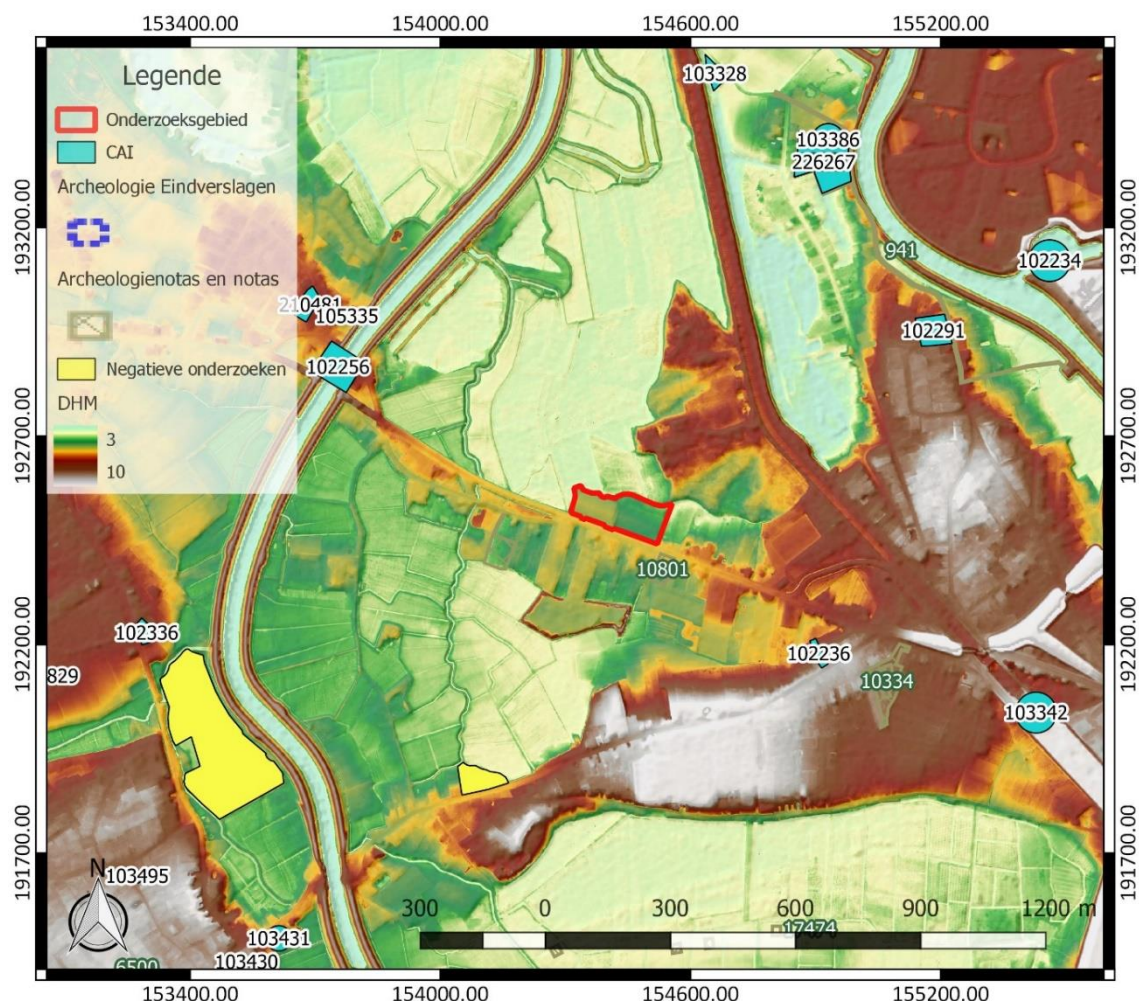

Figuur 24: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 23) toont voor het eerst geen akkerland meer in het oostelijke deel van het terrein. In de plaats blijkt er een voetbalveld aangelegd. Van een kantine of kleedkamers lijkt nog geen sprake. Die zijn wel aanwezig op een luchtfoto uit 1979-1990, alsook een verharde weg ernaartoe (Figuur 24). Beide luchtfoto's tonen overigens voor het eerst bebouwing aan de overkant van de Gentsesteenweg. Op de luchtfoto van 1979-1990 zijn ook gebouwen ten oosten van de voetbalclub te bemerken. Het beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 6). Op die laatste is er enkel nog een extra voetbalveld bijgekomen in het westen en een tribune in het noordoosten van het terrein.

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 25). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

veel materiaal en aardewerk uit de midden-Romeinse tijd ingezameld.¹² Ter hoogte van de Hogeweg 239 (CAI ID 226267), ten noordnoordoosten van het onderzoeksgebied, werden enkele fragmenten handgevormd aardewerk uit de metaaltijden gevonden. Er werd ook middeleeuws aardewerk verzameld. Voorts werden hier enkele ontginningskuilen en perceelsgreppels uit de nieuwe tijd aangetroffen.¹³

In de omgeving zijn verder nog resten uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd aanwezig. Bij de Zenneovergang in Heffen, ten noordwesten, bevond zich een middeleeuws tolhuis met een ronde toren (CAI ID 102256). Vanuit de toren werd een ketting bediend die de doorvaart afsloot. Mogelijk was er ook een motte aanwezig. De toren verdween waarschijnlijk toen de Zenne rechtgetrokken werd.¹⁴

Er bevinden zich ook enkele middeleeuwse kerken in de omgeving. Ten zuidzuidwesten is de Sint-Niklaaskerk (CAI ID 103430/ DIBE ID 1636), de parochiekerk van deelgemeente Leest, gesitueerd. Volgens historische bronnen was Leest in 1129 (tijdens de volle middeleeuwen) reeds een zelfstandige parochie binnen het bisdom Kamerijk en was er toen bijgevolg reeds een kerk aanwezig. Van de oorspronkelijke, 12de-eeuwse kerk zijn resten bewaard gebleven in de onderbouw van de toren. De kerk brandde af op het einde van de 16de eeuw en werd later nog meermaals herbouwd en verbouwd.¹⁵ Net ten noordwesten hiervan situeerde zich de oude pastorie van Leest (CAI ID 103431/DIBE ID 1637), die in de 17de eeuw gebouwd werd. In de periode 1774-1776 werd een nieuwe pastorie gebouwd tussen de oude pastorie en het kerkhof van de Sint-Niklaaskerk. De tweede pastorie ligt dus niet exact op dezelfde plaats als de oorspronkelijke pastorie. In 1847 werd de omgrachting van de oude pastorie gedempt.¹⁶ Verder is in de omgeving nog een hoeve gekend die op de Ferrariskaart is weergegeven (CAI ID 103495). De zogenaamde “Hoeve Puffrey” situeerde zich ten zuidwesten van het onderzoeksgebied en ging dus minstens terug tot in 1778 (terminus ante quem).¹⁷

De parochiekerk Sint-Amandus in deelgemeente Heffen (CAI ID 105335/DIBE ID 1565) bevindt zich ten noordwesten van het onderzoeksgebied. De parochie zou reeds ontstaan zijn in de 9de eeuw. De oorspronkelijke hallenkerk werd vermoedelijk opgericht in de 13de eeuw (late middeleeuwen). De onderbouw van de ingebouwde zandstenen toren in de huidige kerk klimt op tot de 13de -14de eeuw. In de kerk zijn muurresten van 17de-eeuwse zijbeuken aangetroffen. Het huidig uitzicht van de kerk kwam grotendeels in de 19de eeuw tot stand.¹⁸

¹²Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Leestsesteenweg 42 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/102236> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

¹³Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Hogeweg 239 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/226267> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

¹⁴Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Heffen 2 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/102256> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

¹⁵Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: St.-Niklaaskerk [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103430> (Geraadpleegd op 02-06-2022); Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Parochiekerk Sint-Niklaas [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1636> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

¹⁶Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Oude Pastorie [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103431> (Geraadpleegd op 02-06-2022); Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Pastorie Sint-Niklaasparochie met pastorietain [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1637> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

¹⁷Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Ten Moortele I (Hoeve Puffrey) [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103495> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

¹⁸Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: St.-Amanduskerk [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105335> (Geraadpleegd op 02-06-2022); Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Parochiekerk Sint-Amandus [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1565> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

Aan de Hogeweg in Battel (CAI ID 103386), ten noordoosten, werden aardewerkscherven, leien en ander bouwkundig materiaal uit de late middeleeuwen gevonden in een recentere funderingskuil. Bij boringen en proefsleuvenonderzoek kwam een 16de-eeuwse muur tevoorschijn. Het gaat mogelijk om de omheiningsmuur van een kerkhof. Er werden ook verschillende skeletten gevonden. Er is sprake van dat de Heilige Kruiskapel en latere Sint-Jozefskapel hier gesitueerd was. Verderop de Hogeweg, ten oostnoordoosten van het onderzoeksterrein, zijn er echter uitgebroken muren van de kapel en resten van het kerkhof uit de 16de eeuw teruggevonden (CAI ID 102291).¹⁹ De aanduiding van CAI ID 103386 als locatie van de Heilige Kruiskapel lijkt dus niet te kloppen.

Verder noordelijk, aan de kruising van de Zennegatvaart en de Hogeweg, staat een L-vormig hoevecomplex (CAI ID 103328/DIBE ID 1447) bestaande uit een 16de-eeuws hooghuis, een dwarse langsschuur, mogelijk uit de 18de eeuw, en een vrij recent woonstalhuis als verbinding tussen beide. Vermoedelijk gaat het complex terug tot een voormalig Spaans fort uit het vierde kwart van de 16de eeuw.²⁰

Ten westzuidwesten van het onderzoeksgebied situeerde zich de 16de-eeuwse Molen van Heffen (CAI ID 102336).²¹ Iets verderop kwamen metaaldetectievondsten uit de nieuwe tijd aan het licht (CAI ID 217829). Onder de vondsten bevinden zich een stukje bandeliersluiting uit de 15de -16de eeuw, een kaarsenhouder of prikker uit de 16de eeuw, een oord van Filips IV uit de 17de eeuw en oorden van Filips V en Maria-Theresia uit de 18de eeuw. Er werden ook nog verschillende metaalvondsten uit de nieuwste tijd aangetroffen, waaronder munitie, munten, knopen, gespen, heiligenhangertjes en allerlei andere voorwerpen.²²

Verder zijn er nog resten uit de nieuwste tijd aangetroffen tijdens een archeologisch vooronderzoek ter hoogte van Heffen-Dorp en de Kazernestraat in Heffen (CAI ID 210481/DIBE ID 1567), ten noordwesten van het onderzoeksgebied. Er werden resten van een brouwerij en een limonadefabriek uit de 20ste eeuw gevonden. De brouwerij dateert uit 1913.²³ Tot slot bevindt er zich een beschermde sluiswachterswoning (CAI ID 103342/DIBE ID 1363) bij de Battelsluis aan het Kanaal Leuven-Dijle, ten zuidoosten van het onderzoeksgebied. De vroegste bouwfase dateert van 1760-1763.²⁴

Ook nog belangrijk om te vermelden is dat het noordwestelijke deel van het onderzoeksgebied deels in het Zennegat – Battenbroekgebied (CAI ID 135357) valt dat is vastgesteld als landschapsatlasrelict, cultuurhistorisch landschap en landschappelijk erfgoed. Dit rivierenlandschap wordt gekenmerkt

¹⁹Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: H. Kruiskapel [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103386> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

²⁰Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Hooghuis [online] <https://inventaris.onroenderfgoed.be/waarnemingsobjecten/103328> (Geraadpleegd op 02-06-2022); Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Hoeve Hooghuis [online] <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/1447> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

²¹Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Molen van Heffen [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/102336> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

²²Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Heirstraat IV [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/217829> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

²³Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Brouwerij - Limonadefabriek Kazernestraat [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/210481> (Geraadpleegd op 02-06-2022); Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Brouwerij [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1567> (Geraadpleegd op 02-06-2022); Reyns/Cléda 2015

²⁴Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Battelsluis [online] <https://inventaris.onroenderfgoed.be/waarnemingsobjecten/103342> (Geraadpleegd op 02-06-2022); Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Sluiswachterswoning bij Battelsluis [online] <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/1363> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

door de samenvloeiing van de Dijle, Nete en Zenne. Het landschapsbeeld wordt hoofdzakelijk bepaald door de kleinschaligheid en de afwisseling in structuur met talrijke kleine landschapselementen, de kasteelparken en de oude dijken.²⁵ In dit landschappelijk geheel werd ook een prehistorische site aangetroffen in de nu beschermde archeologische zone Zennegat (CAI ID 301327). Op deze site, zo'n 2 km ten noorden van het onderzoeksgebied, trof men artefacten (voornamelijk vuursteen en aardewerk) aan die duiden op een aanwezigheid vanaf het vroeg- tot midden-mesolithicum, met een zwaartepunt van de aanwezigheid in het laat-neolithicum tot de vroege bronstijd (ca. 2500 tot ca. 1800 v. Chr.).²⁶

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving die geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties geven, lichten we daarom hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de rand van de westelijke uitloper van een zandrug, op de overgang naar de vallei van de Zenne en de Stanne-Beek. Het terrein kent een gunstige landschappelijke door de gedeeltelijke ligging op de westelijke uitloper van een zandrug. In de omgeving zijn verder ook verschillende waterlopen aanwezig. Archeologisch onderzoek in de nabije en ruimere omgeving toont aan dat resten van de metaaltijden tot de nieuwste tijd kunnen voorkomen. De ligging langs de historische Gentssesteenweg benadrukt het archeologisch potentieel voor de aanwezigheid van middeleeuwse resten. Gezien de landschappelijke ligging van het onderzoeksgebied en het vermoedelijk goed bewaarde bodemarchief is er ook archeologisch potentieel voor de aanwezigheid van steentijd artefactensites.

Vanaf de 18de eeuw beschikken we over historische kaarten en luchtfoto's om de gebruiksevolutie van het terrein te reconstrueren. Dit leert ons dat het grootste deel van het terrein van in de 18de eeuw tot in de 20ste eeuw gebruik was als akkerland. Het noordwestelijke deel van het onderzoeksgebied, aan de andere kant van de Tibroekloop, was steeds (nat) grasland en maakte vermoedelijk deel uit van het noordelijk gelegen moerasgebied 'Het Thiebroek'. In de tweede helft van de 20ste eeuw werd een voetbalveld aangelegd in het oosten van het terrein. Later kwam er nog een tweede veld bij ten westen van het eerste. Het terrein lijkt gedeeltelijk opgehoogd ter hoogte van deze voetbalvelden. In het laatste kwart van de 20ste werd er ten noorden van deze velden ook een kantine met kleedkamers gebouwd, alsook een verharde weg ernaartoe.

²⁵Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Zennegat - Battenbroek [online]
<https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/135357> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

²⁶Agentschap Onroerend Erfgoed 2022: Zennegat [online]
<https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/301327> (Geraadpleegd op 02-06-2022)

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen een groot deel van het onderzoeksgebied zijn werken gepland. De voornaamste werken omvatten de aanleg van parking, wegenis en nieuwe voetbalvelden in kunstgras. Van verschillende bodemingrepen ligt de precieze verstoringsdiepte niet vast. Dit doet besluiten dat het bodemarchief bedreigd is in de zone waar werken gepland zijn. Deze zone heeft een oppervlakte van ca. 14670 m².

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Deze inschatting is gebaseerd op de gunstige landschappelijk ligging van het terrein aan de rand van de westelijke uitloper van een zandrug, op de overgang naar de vallei van de Zenne en de Stanne-Beek. Binnen het onderzoeksgebied is een overgang op te merken van nattere naar drogere gronden, waar we vaak sporen van middeleeuwse bewoning vinden. De verwachte aanwezigheid van een plaggendeek toont aan dat de gronden inderdaad reeds in de middeleeuwen in gebruik genomen werden als akkerland, zoals ook bevestigd door het historisch kaartmateriaal. Op basis van de verwachte aanwezigheid van een plaatselijk dikke antropogene humus A horizont of textuur B horizont verwachten we een goed bewaard bodemarchief.

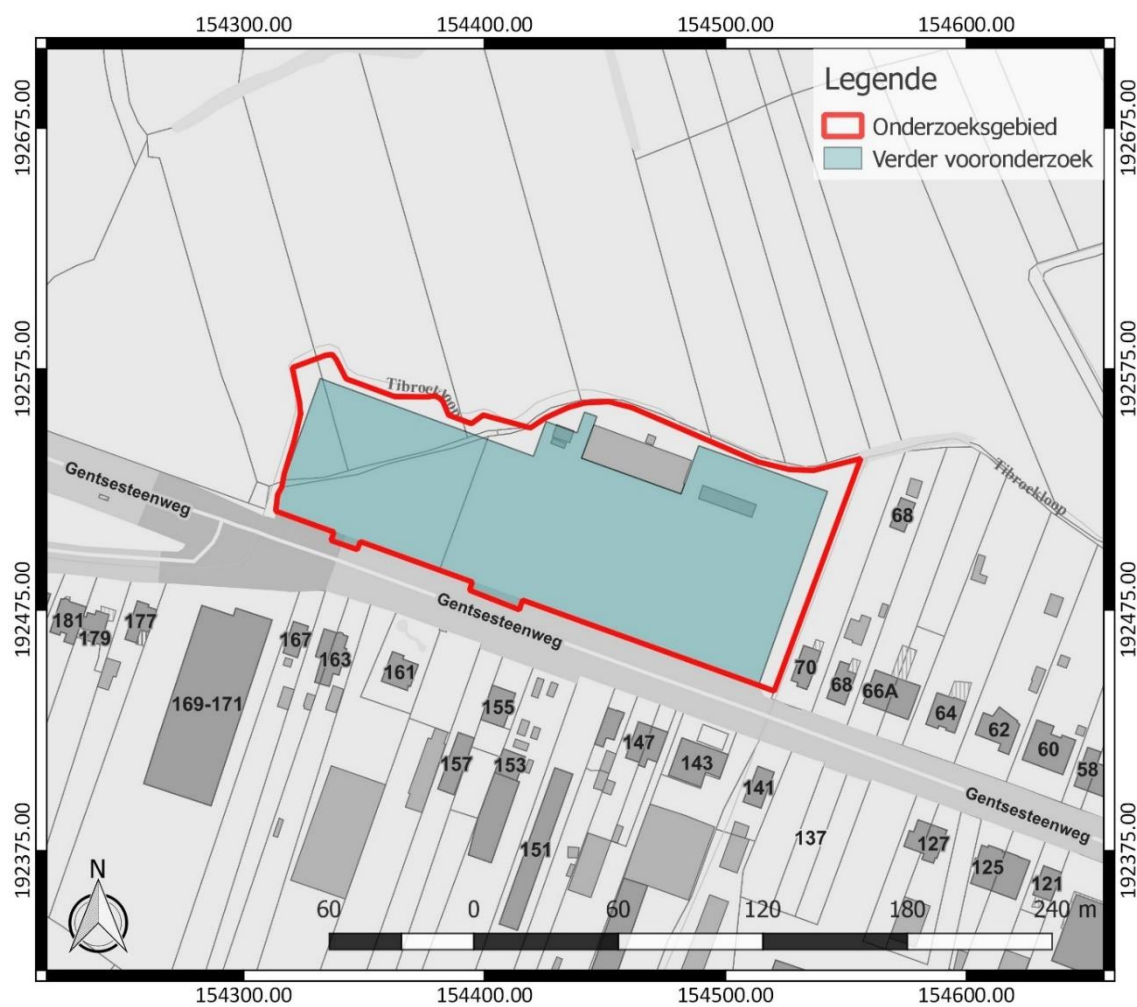
Archeologisch onderzoek in de nabije en ruimere omgeving toont aan dat resten van de metaaltijden tot de nieuwste tijd kunnen voorkomen. De ligging langs de historische Gentsesteenweg benadrukt het archeologisch potentieel op de aanwezigheid van middeleeuwse resten. Gezien de landschappelijke ligging van het onderzoeksgebied is er ook archeologisch potentieel voor de aanwezigheid van steentijd artefactensites, zoals ca. 2 km ten noorden het geval is aan het Zennegat. De geplande werken betekenen een ernstige bedreiging van het aanwezige bodemarchief. Gezien het archeologisch potentieel van het terrein is daarom bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig voor de zone waar werken gepland zijn. Deze zone heeft een oppervlakte van ca. 14670 m².

Voor het verdere vooronderzoek wegen we verschillende onderzoeksmethodes af. Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Het potentieel op kennisvermeerdering is voor deze onderzoekstechniek te beperkt.

Veldkartering is mogelijk binnen het onderzoeksgebied, maar het is kosten-baten zinvoller om meteen over te gaan tot andere onderzoekstechnieken die een betere inschatting mogelijk maken van de archeologische waarde. We kunnen het archeologisch potentieel van het terrein namelijk al vrij goed inschatten op basis van het uitgevoerde bureauonderzoek.

Landschappelijk bodemonderzoek is wel relevant om de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites beter in te kunnen schatten. Afhankelijk van de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op goed bewaarde steentijd artefactensites is mogelijk bijkomend onderzoek naar steentijd artefactensites nodig. **Als uit het landschappelijk bodemonderzoek blijkt dat het archeologisch niveau dieper ligt dan de diepte van de geplande werken, is geen bijkomend archeologisch vooronderzoek meer nodig.**

Als uit het landschappelijk booronderzoek wel blijkt dat het bodemarchief goed bewaard is en dat de geplande werken het bodemarchief bedreigen, dient ook een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied relevante archeologische sporen aanwezig zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

Figuur 26: Kaart van zone met geadviseerd verder vooronderzoek, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

3 Samenvatting

In het kader van plannen voor de vernieuwing van de voetbalinfrastructuur van SK Heffen diende een archeologienota opgemaakt te worden. Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Deze inschatting is gebaseerd op de gunstige landschappelijk ligging van het terrein op de uitloper van een heuvelrug in waterrijk gebied en op verschillende gekende archeologische waarden in de omgeving. De verwachte plaatselijke aanwezigheid van een B horizont en een dikke antropogene humus A horizont op het terrein doen een goed bewaard bodemarchief verwachten, waarin goed bewaarde steentijd artefactensites kunnen voorkomen. In de nabije omgeving zijn vindplaatsen uit de steentijd gekend, zoals aan het Zennegat. Daarnaast zijn er ook archeologische waarden gekend uit de metaaltijden tot de nieuwste tijd. De geplande werken betekenen mogelijk een bedreiging van het aanwezige bodemarchief. Gezien het archeologisch potentieel van het terrein is daarom bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Bogemans, F., 1996: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 23 Mechelen*, Brussel.

Troubleyn, L. et al. 2007: *Het Steen en de burgers. Onderzoek van de laatmiddeleeuwse gevangenis van Mechelen*, Mechelen.

Reyns, N./B. Cléda, 2015: Archeologisch vooronderzoek Heffen (Mechelen) – Heffen-Dorp 17-19 – Kazernestraat 7, Temse (Rapporten All-Archeo bvba 231)

4.2 Websites

Cartesius (2022)
<https://www.cartesius.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2022)
<https://dov.vlaanderen.be/>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2022)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2022)
<https://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2022)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2022)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

